

NAVOIYSHUNOSLIKDA TAHLIL VA TALQIN RANG-BARANGLIGI

Насима Қодирова,
БухДУ докторанти

Аннотация. “Шеърят мулкининг султони” Алишер Навоий ғазаллари сермаънолиги, рамзийлиги, метафораларга бойлиги, мавзу кўламининг кенглиги жиҳатидан ўзига хос. Шунинг учун бир ғазалнинг турлича талқинларига дуч келамиз. Мазкур мақолада “Ишқ аро душвордир бўлмоқ киши ҳамдарди шоҳ...” ва “Ёрдин айру кўнги...” мисраси билан бошланувчи ғазалларининг турли адабиётшунослар томонидан амалга оширилган таҳлиллари ўрганилган ва уларнинг шарҳлаш маҳоратига баҳо берилган.

Калит сўзлар: Алишер Навоий, ғазал, таҳлил, талқин, шарҳ, маҳорат, истилоҳ, лугавий маъно, И.Ҳаққул, А. Ҳайитметов, Э.Очил.

Алишер Навоийнинг “Ишқ аро душвордир бўлмоқ киши ҳамдарди шоҳ...” мисраси билан бошланувчи ғазали бир нечта адабиётшунослар томонидан турлича таҳлил этилган. Навоийшунос олим Абдуқодир Ҳайитметов ғазални таҳлил этар экан, асосий диққатини Навоийнинг инсонпарварлик ғояларига қаратади, Навоий шоҳ ва гадонинг тенглигини истагани, зеро, шоҳ мансабидан фойдаланиб маъшукани ўзига бўйсунтириши, шоир ушбу ғазал орқали шоҳларнинг зўравонлигини дадил айта олганлигини таъкидлайди. Олим ғазал таҳлилига ўзи яшаган давр талабидан келиб чиқиб, социологик метод асосида ёндашади, Навоий яшаган даврда бу каби ошиқ ва шоҳ нисбатини фақат “катта обрўйга ва мавқега эга бўлган кишиларгина айта олиши мумкин эди”¹ дея хулосага келади. Кўринадикки, ғазал таҳлилида ошиқ (гадо) ва шоҳ ўзаро ишқда қиёсланган бўлса-да, олим уларнинг ижтимоий мавқеига асосий эътиборини қаратганлиги яққол сезилади.

Адабиётшунос Эргаш Очилов ушбу ғазални анча кенгроқ таҳлил этган. Ҳар бир байтнинг насрий баёни тузилиб, мазмуни ёритилган. Олим ғазал шоҳ ва гадонинг ишқдаги мавқе-мақоми хусусидалигини таъкидлаб, ғазалнинг умумий мазмунини яхши ёритиб бера олган. Ғазал матнидаги барча сўзлар таҳлилда қамраб олинган. Бироқ олим томонидан келтирилган айрим фикрлар эътирозли. Жумладан, ғазалнинг

Шоҳким, матлубига қуллуқ буюргай – ишқ эмас,

Кимки ошиқдур, анга зору забунлигдир гувоҳ

байти таҳлилидаги “Дунёвий муҳаббат ўзаро тенглик асосига қурилади. Лекин сўз илоҳий маҳбубага – Оллоҳга ошиқлик хусусида борар экан, маъшуканинг ҳар жиҳатдан тенгсизлигию ошиқнинг эса зору ожизлиги ҳақида гапирилади...”² каби фикрлар ғазал мазмуни билан ўзаро боғланмайди.

¹ Ҳайитметов А. Навоий лирикаси. Тошкент: O'zbekiston, 2015. – Б. 204.

² Очилов Э. Бир ҳовуч дур. Тошкент: O'zbekiston, 2011. – Б. 41.

Адабиётшунос Иброҳим Ҳаққул ҳам ушбу ғазал таҳлиliga ўзига хос услубда ёндашган. Олим ғазалда ишқ ва ошиқлик тазодий тамойил асосида ёритилган деб ҳисоблайди ва ҳар бир байтни шарҳлар экан, ошиқнинг шоҳдан юқори мавқеда турганлигини кўрсатишга интилади. Чунончи, ғазалнинг иккинчи:

Шоҳ додимга нетиб етсунки, мулки ишқ аро

Қадри олий шоҳ ила тенгдур гадойи хоки роҳ... байти таҳлилида Эргаш Очилов “Ишқ оламида ўз аҳволидан шоҳга арз қилишнинг фойдаси йўқ, чунки бу ерда олийнасаб шоҳ билан тупроққа тенг гадонинг мартабаси баробар”³ дея уларнинг тенглигини таъкидласа, И.Ҳаққул байт насрий баёнидан сўнг “Ишқда ижтимоий, иқтисодий тенгсизлик йўқ. Лекин севги ва садоқатда фарқлар бор”⁴ дея изоҳ келтириб, ошиқ мавқеини юқори кўяди, келтирилган изоҳлар бевосита кейинги байтга боғланиб, олим шарҳлари ўқувчида эътироз туғдирмайди. Айтиш жоизки, таҳлиллардаги изчиллик олим услубига хос алоҳида фазилатлардан биридир.

Ҳар учала олим таҳлили матнга таянган ҳолда ўз асосларига эга. Таҳлиллардаги фарқлар шоир адабий-ғоявий мақсадини қандай англашдан келиб чиққанлигида кўринади. А.Ҳайитметов Навоийнинг ғоявий мақсади шоҳ ва ошиқ(фақир)нинг ҳам ишқдаги нисбати асосида ижтимоий ҳаётдаги тенгсизлигини кўрсатиш деб ҳисоблаган бўлса, Э.Очилов шоир уларни илоҳий ишқда солиштиришни мақсад қилганлигини очиб беришга интилган. И.Ҳаққул таҳлилида эса Навоий наздидаги ошиқнинг шоҳликдан афзаллигини кўрсатиш устуворлик қилади.

Навоийшунос И.Ҳаққулнинг деярли барча таҳлил ва талқинларида унинг улуғ мутафаккир ижодига, ғоявий мақсадига яқинлашишга интилишини кўриш мумкин. Шу сабабдан ҳам олим талқинлари китобхонни Навоий руҳиятига яқинлаштира олади.

Навоийнинг машҳур “Ёрдин айру кўнгил...” деб бошланувчи ғазали йирик адабиётшунос Н.Маллаев томонидан ҳижрон мавзусида ёзилган энг сара асарлардан бири сифатида таҳлил этилган. Олим таҳлилда асосий диққатини Навоийнинг бадий маҳоратига қаратади. Ғазалда тадрижийлик, қаршилантериш каби усуллар маҳорат билан қўлланганлигини очиб беради, шунингдек, олим ғазал тузилишини жадваллар асосида ўзига хос тарзда тушунтиришга ҳаракат қилади⁵.

³ Очилов Э. Бир ҳовуч дур. Тошкент: O`zbekiston, 2011. – Б. 41.

⁴ Ҳаққул И. Навоийга қайтиш – 2. Ташкент: Фан, 2011. – Б. 149.

⁵ Маллаев Н. Ўзбек адабиёти тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1965. – Б. 455.

Ушбу ғазал тасаввуфшунос олим Нажмиддин Комилов томонидан ҳам ишқий ғазалнинг гўзал намунаси сифатида маҳорат билан таҳлил этилган. Ғазалдаги ташбеҳлар занжири шарҳланган. Изоҳталаб сўзлар маъноси очиб берилган.⁶ Навоий ижодининг яна бир нуктадон билимдони, профессор Раҳим Воҳидов эса ғазалга тасаввуфий ёндашиб, ёр, султон, жон, гулу райҳон сўзлари Ҳақ(мақсад)қа ишора, кўнгул, мулк, жисм, туфроқ сўзлари эса мақсадга интилувчи солиқнинг мажозий номланиши дея талқин этадилар⁷.

Ушбу ғазал таҳлилига И.Ҳаққул бироз бошқача ёндашади. Ғазални ёзиш жараёнида шоир кўнглидан кечган фикрларни англашга, унинг ижодий лабораториясига кириб боришга ҳаракат қилади ва тарихийлик тамойилига асосланиб, психологик йўналишда тарихий-қиёсий таҳлил методи орқали ғазалнинг янгича шарҳини келтиради.

Олим ғазални таҳлил этар экан, унинг нафақат ишқий ғазал эканлигига, балки унинг ижтимоий-сиёсий жиҳатдан долзарблигига асосий эътиборини қаратади. Бунда у биографик методдан ҳам фойдаланиб, аввало, Навоийнинг ҳаёт йўлига назар солади. 1447 йили Хуросон ҳукмдори Шохрух Мирзонинг вафоти, салтанат талашувлари, Навоийнинг отаси оиласи билан Ироққа кўчиб кетганлиги, бу ҳолатлар яъни, ҳукмдорсиз қолган мамлакатнинг аянчли аҳволи ёш шоир онгига мангу муҳрланганини ўқувчига эслатади. Ва шуларни инобатга олган ҳолда таҳлил этилгандагина, султонсиз мулкнинг – жонсиз жисмга қиёсланиш моҳияти очилишини зукко адабиётшунос изчил мантиқ орқали исботлаб берган.

Кейинги байтлардаги жонсиз вужуднинг райҳони йўқ бир қора туфроққа, бу туфроқнинг моҳсиз тунга, ойсиз кечани ҳаёт сувидан маҳрум зулматга қиёсланиши ёрсиз кўнгил ҳолатидан кўра султони йўқ давлат тақдирини кенг ва теранроқ акс эттиради⁸, - дея талқин этади олим. Ҳақиқатан, унинг чуқур ва асосли таҳлиллари орқали ушбу ғазалнинг жуда кенг ва теран мазмуни, янги қирралари очилган. Аксарият адабиётшунослар томонидан ишқий ғазалнинг сара намуналаридан ҳисобланган, кўпчилик китобхонлар томонидан севилиб ўқиб-ўрганиладиган ушбу ғазални И.Ҳаққулов ўз таҳлили ила яна бир бор ўқувчига янгича талқинда тақдим эта олган. Аёнлашадикки, Навоий ушбу ғазалда фақат ошиқнинг аҳволини тасвирламай, у бутун мамлакатнинг аянчли аҳволини моҳирона тарзда мана шундай гўзал ишқий сатрлар қаърига сингдира олган. Таҳлил қанчалик чуқур, пишиқ, баркамол бўлса, у шунчалик ишонтириш кучига эга бўлади. И. Ҳаққулов ҳар бир мисра, ҳар бир байтни шундай чуқур,

⁶ Комилов Н. Маънолар оламига сафар. – Тошкент: Tamaddun, 2012. – Б. 50.

⁷ Воҳидов Р., Нейматов Х., Маҳмудов М. Сўз бағридаги маърифат. – Тошкент: Ёзувчи, 2001. – Б. 117.

⁸ Ҳаққул И. Навоийга қайтиш-3. – Тошкент: Tafakkur, 2016. – Б. 160.

изчил таҳлил ва талқин этадики, Навоийдек даҳо ижодкорнинг сўз қўллаш ва тасвир воситаларидан фойдаланиш маҳорати ўқувчи кўз олдида ёрқин намоён бўлади. Бу олим услубига хос фазилатлардан бири сифатида баҳоланади.

Навоийнинг “Ғаройиб ус-сиғар” девонидан ўрин олган “Парим бўлса учуб қочсам...” деб бошланувчи тасаввуфий ғазали ҳам И.Ҳаққул томонидан синчковлик ва теран мушоҳада асосида талқин этилган. Олим талқинларининг ўзига хослиги – уларнинг кириш қисмидаёқ яққол кўринади. Ғазал таҳлилига ўтишдан аввал ўқувчида ғазални тушуниш учун зарур кўникмани ҳосил қилишга интилади. Ушбу ғазал таҳлилида ҳам шундай йўл тutilган бўлиб, олим дастлаб тасаввуфнинг исломий асослари, ундаги хилват, узлат йўллари қисман изоҳлайди. Бу маълумотларни билишнинг зарурлиги ғазалнинг дастлабки байти таҳлилидаёқ англашилади. Бинобарин, тасаввуфий матн таҳлили ҳар қанча мукамал бўлса-да, ўқувчи тасаввуф ҳақида тушунчага эга бўлмаса, уни тушуна олмайди.

Чиқиб бу дайрдин Исога невчун ҳамнафас бўлмай,

Биҳамдиллаҳ, тажарруд бирла ҳимматдин қанотим бор

мисраларини шарҳлар экан, олим байтдаги “пардаланган” маъно қатламларини очишга интилади. Дастлаб калит сўзлар топилади. Калит сўзлар сифатида “тажарруд” ва “ҳиммат” сўзларининг маънолари очиб берилади. Тажарруд сўзи Навоий асарлари луғатида алоқасизлик, четлашиш, ёлғизлик, ҳамма нарсадан кечиш маънолари изоҳланганини айтади. Бироқ олим наздида байт таҳлилида, бу изоҳларнинг ўзи етарли эмас. Чунки бу изоҳга таянилса, Навоий ёлғизлик, сўққабош яшаш, танҳоликда кун кечиришни тарғиб этган бўлади. Олим Навоий ҳеч қачон бунақанги “тажаррудни” тарғиб этмаслигини, Пайғамбаримиз суннатларига қарши ҳатто имо-ишорат ҳам қилмасликларини байт таҳлили орқали теран очиб беради. Байт мазмунини очиш учун калит сўзларнинг луғавий эмас, истилоҳий маъноларини эътиборга олиш лозимлигини таъкидлайди. Ўз мулоҳазаларини Султон Валад, Ибн Арабий каби тасаввуф алломаларининг асарларига мурожаат этиб далиллайди. Тажарруд сўзининг шоир асарларида аксарият ҳолда Исойи Рухуллоҳ билан ёнма-ён келишига диққат қаратиб, шу сўзлар қўлланган яна бир байтни мисол келтирадики, бу байт шарҳи орқали юқоридаги мисраларнинг янада кенгрок маъноси очилади. Кўринадики, Навоий истаган тажарруд – шаҳватдан йироқлашиш, қалбни ишқ-муҳаббатдан бошқа ҳамма нарсадан халос айлаш экан.

Тасаввуфий истилоҳлар қўлланган байтларни таҳлил этишда олим ниҳоятда сергаклигини кўриш мумкин. Чунки шоир шеъриятида луғавий маъносига тескари мазмунда қўлланган калималар кўплигини у теран англайди.

“Тажарруд” шу каби сўзлар қаторига киради ва бу сўзни Навоийнинг бошқа байтларида ҳам кўриш мумкин. И.Ҳаққулов шарҳларининг ўзига хос хусусиятларидан бири шундаки, мазкур шарҳлар бошқа ғазалларни тушунишда ҳам кўл келади.

“80-90-йиллар танқидчилигидаги талқин кўринишлари ҳақида гап борар экан, ёрқин сўзшунослардан бири Иброҳим Ҳаққул ижодини четлаб ўтиш зинҳор мумкин эмас. И.Ҳаққулов мақолаларининг диққатга сазовор томонлари, жозоба сирлари нимада? Мунаққид сўздан сўзнинг фарқини, қимматини аниқ белгилайди: матндаги сўзларнинг вазифасини, имкониятини баҳолай билади. У асарнинг “жони”ни, асаб ришталарини, ижодкор концепциясини англаб етгач, “жон”га ўз “жони”ни, “концепция”га ўз қарашларини пайванд этади”⁹. Ҳақиқатан ҳам кейинги байтлар талқинида олим томонидан матндаги яширин маъно қатламларини ўткир зеҳн орқали англаш маҳоратини эгалланганини кўришимиз мумкин. И.Ҳаққул ғазалдаги “ағёр” сўзига китобхон диққатини қаратади. Одатда рақиб, ағёр сўзлари салбий - душман киши маъносини англатади, бироқ олим бу сўзлар тасаввуф адабиётида бошқача маънога - нафсга тегишли эканини таъкидлайди, Юнус Эмро, Бобур шеърятидан мисоллар билан изоҳлайди ва ғазал таҳлилида ҳам бу сўзнинг тасаввуфий мазмунига эътибор беради.

Адабиётшунос олим А.Ҳайитметов ушбу ғазал таҳлиliga социологик таҳлил методи асосида ёндашган, шеърни Навоийнинг замон аҳлидан ва подшоҳдан норозилик кайфияти акс этган ғазал сифатида талқин этган. “Чекиб ағёрдан юз жавр...” бирикмасини “душманлар унга жавр қилсалар...”¹⁰ дея изоҳлаган. И.Ҳаққул эса бу фикр “нафси золим”га тегишли¹¹ дейди. “Нафси золим”ни енгиш, ботин кўзнинг очилиш истаги, фано водийсига сайр этиш орзуси каби Навоий истаган тасаввуфий талаблар кейинги байтларнинг изчил шарҳида ёритиб берилган. И.Ҳаққул ўз шарҳларида Навоий ғазалларидаги асосий хусусиятлардан бири бўлмиш тадрижийликка алоҳида аҳамият беради. Шу сабаб китобхонга секин - аста ривожланиб бораётган фикр ва ғояни англаш осонлашади.

Ғазалнинг мақтасида шоирнинг бош муддаоси берилган дея таъкидлайди олим. “Шоҳнинг кўнгли шоирга мойилмас, шу учун икки дунёга ҳам хошок чоғлиғ унинг илтифоти йўқ”¹². Сўнги байтнинг ушбу насрий баёни А.Ҳайитметов насрий баёнига жуда яқин бўлса, улардаги шарҳ ва талқин бутунлай ўзгача. А.Ҳайитметов ғазал мақтаси таҳлиliga биографик метод

⁹ Расулов А. Таҳлил, талқин, баҳолаш. – Тошкент: Фан, 2005. – Б. 173.

¹⁰ Ҳайитметов А. Навоий лирикаси. – Тошкент: O'qituvchi, 2015. – Б. 161.

¹¹ Ҳаққул И. Навоийга қайтиш – 2. – Тошкент: Фан, 2011. – Б. 137.

¹² Ҳаққул И. Навоийга қайтиш – 2. – Тошкент: Фан, 2011. – Б. 138.

асосида ёндашган ва Навоий назарда тутган шоҳ Абу Саид эканлигини, у сабаб шоир Ҳиротдан кетишга мажбур бўлганлигини таъкидлайди¹³. Иброҳим Ҳаққул байтни шарҳлашдан олдин устоз адабиётшунос фикрларини ҳам назардан ўтказди. Унинг бундай хулоса чиқариши асоссиз эмаслиги, ғазалдаги оҳанг ва ифодаларнинг маҳзунлигидан шундай фикрга келиш мумкинлигини айтади. Ўз таҳлилида эса байтнинг янада чуқурроқ, улуғ шоир айтмоқчи бўлган, бундан-да мураккаброқ маъноларини кашф этишга интилади ва тасаввуфий билимлари, теран мушоҳадалари асосида Навоий мурожаат этган шоҳ бу – Оллоҳ, у фақатгина “шоҳи оламдан марҳамат кутаётир”¹⁴ деган хулосага келади. Олим наздида Навоийдек даҳо шоирнинг тангридан бошқасидан кўрқиши ва шафқат тилаши мумкин эмас эди. Кўринадики, Иброҳим Ҳаққул ушбу тасаввуфий ғазалнинг фалсафий, илоҳий-ирфоний маъноларини теран англаган ва шарҳлай олган.

Айтиш ўринлики, ҳар бир адабиётшунос матнни таҳлил ва талқин этар экан, унда ўзи яшаган замоннинг руҳи, мафкураси шубҳасиз таъсир кўрсатади. А.Ҳайитметов таҳлилида социологик тузумнинг таъсири сезилади. Иброҳим Ҳаққул таҳлилларидаги теранлик, фикр эркинлиги ва мафкурадан холилик эса мустақиллик шарофати туфайлидир.

Иброҳим Ҳаққул услубига хос яна бир хусусият таҳлилларда далиллаш усулидан фойдаланишидир. Юқоридаги ғазаллар таҳлилида а) тасаввуф алломаларининг илмий асарлари; б) Навоий ижодига таъсир этган ва Навоий ижодидан таъсирланган ижодкорлар асарлари; в) шоирнинг ўз асарларга асосланиб, мисоллар орқали далиллаш усули устувор, бу эса талқиннинг илмийлиги ва кенг кўламлилигини таъминлашга хизмат қилади.

Иброҳим Ҳаққул таҳлилларини кузатганда яна бир жиҳат диққатни тортади. Бу таҳлилларнинг диний-марифий йўналишда эканлиги. Олим қайси ғазал таҳлиliga киришмасин унинг ислом манбаларидан сув ичганлигини назардан четда қолдирмайди, шунингдек, ғазаллар қаърига сингдирилган маърифатни очишга интилади.

Хулоса қилиб айтганда, юқоридаги таҳлилларимиз бадиий матннинг илмий таҳлил этилгандан кейинги бутунлиги, илк идрок этилгандаги яхлитлик эмас, балки исботга асосланган ҳамда илмий ҳақиқат мақомига эга бўлган бутунлик эканлигини намоён этади.

Синчков олим матнни таҳлил этиш жараёнида, бир томондан, шу асар учун муҳим бўлган сифат ва хусусиятларни ажратиб кўрсатса, иккинчи томондан эса, номуҳим жиҳатлардан воз кечиб, ўзига хос илмий хулосаларга келади. Бу

¹³ Ҳайитметов А. Навоий лирикаси. – Тошкент: O‘qituvchi, 2015. – Б. 162.

¹⁴ Ҳаққул И. Навоийга қайтиш – 2. – Тошкент: Фан, 2011. – Б. 138.

ҳол айни бадиий матнга бутунлик, ўзига хос яхлитлик бахш этган илмий-эстетик тизим мавжудлигининг етакчи тамойиллари ҳақида тасаввур уйғотади.

Иброҳим Ҳаққул Навоий асарларини талқин ва таҳлил этишда қуйидаги мезонларга амал қилади:

- энг аввало, Навоийнинг ижод “қасри”га киришдан олдин муқаддас бир ибодатхона, ёхуд санъат кошонасига киришдек тайёргарлик кўриш. Бу тайёргарлик маънонинг бешиги ҳам, эшиги ҳам бўлган илм-маърифатдир. Навоий ижод оламига интилишнинг бош йўли ирфон эканлигини теран англаган олимнинг ҳар бир мақоласи ва талқинларида ҳар бир айтилган фикр илмий ва ирфоний асосларга эга эканлигини кўринади.

- таҳлилда тил руҳи ва сўз ҳаётига диққат эътибор қаратиш. Бу таҳлилчига матндаги рамз, мажоз, тимсоллар оламини янгитдан кашф этиш имконини беради. Олим чинакам матн таҳлилини амалга ошириш, яъни “матнда мавжуд ҳамма нарсани, ҳаттоки, ҳарф товушлари, оҳанг, ранг товланишларини ҳам маънолаштириш, муаллифнинг шахсий ҳолат, кайфият, руҳоний сезимлари билан алоқадорликда ёритиш”¹⁵ орқалигина шеърни тўғри шарҳлаш мумкин деб ҳисоблайди.

- Алишер Навоий ижодини, умуман олганда Шарқ мумтоз адабиётини Қуръони Карим ва Пайғамбаримизнинг ҳадисларига асосланганлиги масаласи, яъни бу икки манбани четлаб ўтиб, Навоийни ўрганиш мумкин эмаслиги. Акс ҳолда, уларнинг асл қиёфаси хиралашиб, саёзлашиб кетиши. И.Ҳаққул ҳар бир таҳлилида бу масалага алоҳида урғу беради, навоийшунослигимизда айнан шу масаланинг тўғри англамаганлиги сабаб йўл қўйилган хатоларни тузатишга интилади.

- Навоий шеъротидаги мувозанат ва ички мутаносибликни, маъно-моҳиятдаги тадрижийликни англаш ва уни бузмаслик, акс ҳолда таҳлилда “Навоийни Навойдан йироқлаштириш” ҳолати юзага келиши.

- Навоий ижодини талқин этиш мақсад қилинар экан, у мансуб тариқи олия, яъни нақшбандийлик таълимотидан хабардор бўлиш лозимлиги. Зеро, “Навоийни улуғ Нақшбанд шахсияти ва нақшбандлик маърифатидан ажратиш мумкин эмас”¹⁶.

Олимнинг мақолалари илмий мушоҳадаларга бойлиги, теранлиги, фалсафий тафаккурнинг кенглиги, шу баробарида қизиқарлилиги сабаб китобхонлар томонидан севиб ўқилади. Адабиётшунос Навоий шахсини халққа яқинлаштириш йўлидан бормоқда. Халқимиз бугунги кунда ўз олдида қўйган улкан мақсадларда эришувида Навоий элимизга қўлдош ва йўлдош бўла олади,

¹⁵ Ҳаққул И. Навоийга қайтиш-2. – Тошкент:Фан, 2011. – Б. 14.

¹⁶ Ҳаққул И. Навоийга қайтиш-2. – Тошкент:Фан, 2011. – Б. 83.

деган улуғ халқпарварлик ғояси олимнинг ҳар бир мақолаларидан англашилиб туради. И.Ҳаққулнинг янгича таҳлил ва талқинлари шоир ижоди, шеърятини теран англаш ва мушоҳада этишда ўқувчиларга катта ёрдам бериши шубҳасиз.

Адабиётлар рўйхати:

1. Ҳайитметов А. Навоий лирикаси. Тошкент: O`zbekiston, 2015.
2. Ҳаққул И. Навоийга қайтиш-2. – Тошкент:Фан, 2011.
3. Расулов А. Таҳлил, талқин, баҳолаш. – Тошкент: Фан, 2005.
4. Ҳаққул И. Навоийга қайтиш-3. – Тошкент: Tafakkur. 2016.
5. Маллаев Н. Ўзбек адабиёти тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1965.
6. Комилов Н. Маънолар оламига сафар. – Тошкент: Tamaddun, 2012.
7. Воҳидов Р., Неъматов Ҳ., Маҳмудов М. Сўз бағридаги маърифат. – Тошкент: Ёзувчи, 2001.
8. Очилов Э. Бир ҳовуч дур. Тошкент: O`zbekiston, 2011.